

I. A. DRUZHININA, V. N. CHKHAIDZE, E. J. NAROZHNIY, *Средневековые кочевники в Восточном Приазовье* [*Nomazii medievali din partea răsăriteană a Mării de Azov*], ed. M. V. Gorelik, Armavir-Moscova, 2011, 266 p.

Literatura arheologică rusească aferentă neamurilor nomade târzii din stepele Eurasiei s-a îmbogățit în ultimele decenii într-o cadență extrem de rapidă, astfel încât specialiștilor de dincolo de hotarele Rusiei le este aproape cu neputință să se țină la curent cu dinamica aparițiilor editoriale. Pe de o parte, s-au continuat săpăturile în regiunile meridionale ale Rusiei europene, în Asia Centrală și în Siberia Occidentală, iar, pe de altă parte, au fost valorificate materialele rezultate din cercetările de teren întreprinse în trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat, păstrate în colecțiile diferitelor muzee centrale sau zonale. Pe lângă vestigiile publicate în volume sau periodice editate în metropolele de la Moscova și Sankt-Petersburg, în general mai ușor accesibile, un număr considerabil de lucrări a văzut lumina tiparului în centre provinciale având contacte firave și aleatorii cu lumea savantă de pe alte meridiane.

Între monografiile dedicate antichităților nomazilor târzii, apărute relativ recent, o bună impresie o lasă aceea care reprezintă fructul colaborării dintre tinerii cercetători Inga Aleksandrovna Druzhinina și Viktor Nikolaevich Chkhaidze de la Institutul de Arheologie al Academiei Ruse de Științe de la Moscova și Evgenii Ivanovich Narozhniy, directorul Centrului de Cercetări Arheologice al Academiei Pedagogice de Stat din Armavir. Volumul a fost tipărit sub egida acestui din urmă centru, care, mai cu seamă pe parcursul deceniului anterior, și-a asumat un program ambițios de valorificare a săpăturilor din obiective arheologice aparținând etniilor turcice nomade, demers impulsiv pragmatic de către E. I. Narozhniy, autor al valoroasei sinteze *Средневековые кочевники Северного Кавказа (Nomazii medievali din Caucazul de Nord)*, Armavir, 2005.

Monografia din 2011 a apărut sub coordonarea editorială a cunoscutului cercetător Mihail V. Gorelik de la Institutul de Studii Orientale a Rusiei din Moscova, care s-a implicat în realizarea sa și printr-un studiu, atașat drept *addenda*. Volumul este dedicat memoriei Svetlanei A. Pletneva și a lui German A. Fedorov-Davydov, cărora toți discipolii din Rusia le poartă o imprescriptibilă venerație și după trecerea lor în lumea de dincolo.

Nucleul lucrării constă din prezentarea și analiza amănunțită a 17 morminte ale nomazilor descoperite în regiunile de la est de Marea de Azov. În partea introductivă a volumului se întreprinde un excurs istoriografic, în care se evocă cele dintâi preocupări asupra trecutului nomazilor medievali, urmărindu-se preocupările specialiștilor în acest domeniu până în perioada contemporană. V. N. Tatishchev este creditat drept primul erudit care, încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a sesizat rolul major al pecenegilor și polovților / cumanilor în istoria secolelor de început ale Rusiei Kieviene. Considerațiile sale în această privință au fost augmentate în mod consistent în veacul următor de către mai mulți istorici, precum N. M. Karamzin, M. P. Pogodin, S. M. Soloviev, P. N. Miliukov, P. V. Golubovskii, N. Ia. Aristov etc., pentru ca tabloul problematicii migrațiilor nomazilor din Eurasia să dobândească noi valențe odată cu demararea săpăturilor arheologice – cu inerenta pecete a pionieratului – în deceniile de sfârșit ale secolului al XIX-lea, domeniul fiind ilustrat prin activitatea lui N. E. Brandenburg, F. I. Krauer, A. A. Spitsyn etc. Pe bună dreptate se relevă contribuțiile fundamentale la problematica în discuție datorate lui G. A. Fedorov-Davydov și S. A. Pletneva, reprezentanți de seamă ai școlii arheologice moscovite din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Într-un prim capitol al monografiei sunt descrise cele 17 complexe funerare avute la dispoziție de autori. Acestea provin din 12 puncte deosebite, fiind descoperite în anii 1979–1988, în cadrul săpăturilor de salvare prilejuite de realizarea sistemului de irigare Ponuro-Kalininsk din zona de vărsare a fluviului Kuban în Marea de Azov, situat în raionul Krasnodarsk. Coordonarea lucrărilor de șantier a fost asumată de grupul expediționar nord-caucazian al Academiei Ruse de Științe, avându-l inițial în frunte pe I. S. Kamenetskii și mai apoi pe A. N. Gei. În decursul săpăturilor de salvare s-a reușit să se cerceteze 168 de movile din cadrul a 37 de grupuri distincte de movile, cuprinzând 2260 de morminte, aparținând unor perioade istorice diferite. Dintre acestea, doar 17 au fost atribuite etniilor nomade târzii, ele provenind de la punctele: Pilipenkovskii I, Lebedi VI, Lebedi I, Novonikolaevskii II (patru morminte), Greki, Greki III, Malai I (două morminte), Ostanii, Popovicevskii I, Popovicevskii II, Kalininskii I și Staronijesteblievskii I (două morminte).

Tuturor celor 17 morminte li se face o descriere foarte detaliată, însoțită de un material ilustrativ adecvat, compus din fotografii ale scheletelor *in situ*, din planul complexului funerar și din desenul obiectelor de inventar. Nu au fost redată piesele metalice exfoliate, cu o stare de conservare atât de precară încât, în anumite cazuri, nu a fost posibilă determinarea funcționalității lor. La unele din morminte s-a indicat pe plan locul unde au fost depuse în cadrul movilei.

Parcursul prezentării extrem de amănunțite a complexelor funerare este de natură să ne edifice asupra seriozității și profesionalismului celor care au întreprins săpăturile, ceea ce impune întregul nostru respect colegial, cu atât mai mult cu cât este de presupus că s-au bucurat de un tratament identic toate cele 2260 de morminte identificate. Se cuvine a fi subliniat faptul că mormintele descoperite în cele 168 de movile au trebuit să fie cercetate, fotografiate și desenate în condițiile specifice rigorilor unor săpături de salvare, în care arheologul este de regulă presat să acționeze cu celeritate. Meritoriu este că documentația de șantier – în situația în care rezultatele investigațiilor nu au putut fi valorificate operativ – a fost păstrată în condiții corespunzătoare. Aceste rigori de întocmire a documentației de șantier au fost adoptate, din câte am constatat edifica examinând sectoare ale arhivelor institutelor și muzeelor cu profil arheologic din Moscova și Sankt-Petersburg, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, prin preluarea metodologiilor occidentale. Din păcate, asemenea norme profesionale de reală necesitate nu au fost validate și nu se bucură nici astăzi de respectabilitatea cuvenită în multe din instituțiile abilitate din sud-estul Europei.

Dacă meritul pentru acuratețea înregistrării datelor referitoare la înhumarea depuși în construcțiile tumulare revine în cea mai mare parte celor care au întreprins săpăturile și au întocmit documentația de șantier, și în mai mică măsură celor trei autori ai monografiei, aceștia din urmă își reliefează disponibilitățile profesionale în celelalte capitole.

Un amplu capitol este consacrat încadrării tipologice a obiectelor din inventarul funerar al celor 17 morminte, care este deosebit de bogat și variat. Acesta se compune din piese de harnașament (scări de șa, zăbale), arme (coifuri, cămăși de zale, săbii, arcuți, săgeți), obiecte de vestimentație și de podoabă (plăcuțe decorative atașate pălăriilor, aplice, bumbi, cataramă, colane, cercei, brățări, mărgelile), obiecte de uz curent (cuțite, amnare, verigi, oglinzi metalice), vase (o ceașcă de argint ornamentată cu un decor floral, o căldare din bronz cu mâner din fier). Ca în foarte multe din lucrările arheologilor ruși, și în volumul asupra căruia ne pronunțăm se utilizează drept material comparativ aproape exclusiv literatura elaborată în lumea savantă est-slavă, poate și din subconștientul că Rusia are dimensiunile și individualitatea unui continent. Concret, în volum sunt citate doar trei lucrări ale autorilor occidentali, purtând semnătura lui A. Pálóczi-Horváth, a lui G. Hatházi și R. Szende, precum și a lui E. Dąbrowska.

Pentru toate tipurile de obiecte se oferă o multitudine de analogii din complexele funerare ale nomazilor dispuse în ținuturile de la nordul Mării Caspice, a Munților Caucaz și a Mării Negre. Constatăm cu acest prilej cât de numeroase au fost descoperirile din categoria în discuție din ultimele decenii. Foarte multe din vestigiile nomazilor târzii au fost publicate în volume sau periodice tipărite în tiraje limitate în centre muzeale fără tradiții științifice deosebite, astfel că au devenit adevărate rarități bibliografice. Avem toate motivele să credem că la sporirea interesului pentru asemenea vestigii o contribuție esențială revine publicațiilor monografice semnate de G. A. Fedorov-Davydov și S. A. Pletneva. Prin faptul că cei doi reputați arheologi și istorici au fixat norme tipologice și cronologice pentru încadrarea și interpretarea pieselor arheologice din secolele X–XIV, s-a facilitat publicarea obiectelor de factură similară, întrucât cercetătorilor cu o experiență profesională mai limitată li s-au risipit dilemele care i-ar fi încercat dacă nu ar fi dispus de predecesori competenți.

Aceeași prospectare plină de acribie este întreprinsă de I. A. Druzhinina, V. N. Chkhaidze și E. I. Narozhniy în privința aspectelor de rit funerar. Ei au consemnat locul de dispunere a mormintelor nomazilor târzii în cadrul movilelor, știut fiind faptul că atât pecenegii și uzii, cât și cumanii nu și-au ridicat propriile construcții tumulare decât în cazuri extrem de rare, preferând să le folosească pragmatic pe acelea ale ocupanților anteriori ai stepelor eurasiatice, astfel că, în mod firesc, înhumările medievale se practicau în mantaua movilelor și nu în planul lor central. Autorii au departajat mai multe categorii de înmormântări în funcție de sex, vârstă, poziție socială etc., confirmând tradiționalismul ritualurilor. La fel ca și în celelalte regiuni unde au sălășluit călăreții stepelor, multe din mormintele nomazilor de la est de Marea de Azov conțineau resturi ale cabalinelor sacrificate la moartea stăpânilor. Mormintele supuse analizelor au fost încadrate în cinci tipuri deosebite, urmându-se clasificarea mai veche a profesorului G. A. Fedorov-Davydov.

Pe baza investigații complexe a inventarului și a ritului funerar al celor 17 morminte, cu citarea tuturor analogiilor relevante din zona meridională a Europei Răsăritene, autorii au convenit că acestea au aparținut cumaniilor din teritoriile Hoardei de Aur și că se datează în perioada de după 1320, fără să depășească începutul sau mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea. Constatând anumite similitudini cu descoperirile atribuite tichiilor negre (*chiornye klobuki*, *черные клубуки*) – colonizați ca elemente militare în partea meridională a cnezatelor rusești –, au admis posibilitatea ca, după dislocarea lor în urma pătrunderii mongolilor, aceștia să se fi repliat spre ținuturile nord-caucaziene, influențând cutumele comunităților nomade preexistente în zonă. Ipoteza unor conexiuni între prezența grupurilor cumane în bazinul inferior al Kubanului și primirea de către hanul Özbek în teritoriile Hoardei a unor transfugi din Ilhanatul

Persiei, în frunte cu Hasan, fiul emirului Chupan, nu ni se pare a avea un suport pe deplin credibil.

Precum am arătat, volumul conține și un text alcătuit de editorul său, Mihail V. Gorelik, care are drept țel principal reconstituirea costumului înhumaților nomazi de la răsărit de Marea de Azov, domeniu căruia cercetătorul moscovit i-a dedicat în ultimele decenii numeroase studii, al căror impact în lumea specialiștilor se explică și prin harul de desenator al autorului.

Documentația consistentă și analiza riguroasă a complexelor funerare cumane din epoca stăpânirii mongole din preajma Mării de Azov impun monografia celor trei specialiști din Rusia drept o lucrare remarcabilă, de natură să proiecteze fațetele mai puțin cunoscute ale universului lumii nomade.

VICTOR SPINEI